

העוסק בתורה פטור מן המצווה

פסק הרמב"ם: תלמוד תורה דוחה פריה ורביה מדין "עוסק במצווה"

(א) כתב הרמב"ם:

האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה. ואימתי האיש נתחייב במצווה זו, מבין שבע עשרה, וכיון שעברו עשרים שנה ולא נשא אשה הרי זה עובר ומבטל מצוות עשה. ואם היה עוסק בתורה וטרוד בה והיה מתירא מלישא אשה כדי שלא יטרח במזונות ויבטל מן התורה, הרי זה מותר להתאחר, שהעוסק במצווה פטור מן המצווה וכל שכן בתלמוד תורה (הל' אישות פט"ו ה"ב).

מקור דחיית פריה ורביה בגלל תלמוד תורה הוא כברייטא, הובאה בפרק א דקידושין (כט ע"ב), "תנו רבנן, ללמוד תורה ולישא אשה ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה"; והדין כשלעצמו מובן. אך הסבר הרמב"ם צריך עיון. דאילו במסגרת הסוגיה ניתן להבין שאין חובה לקיים את המצווה בגיל מסויים, דהיכן שמענו שיתחדשו חיובי מצווה בגיל שבע עשרה או עשרים,¹ אלא שהמצווה מוטלת על אדם לקיימה אי פעם

1. עיין בזה בחלקת מחוקק סי' א ס"ק ב ובכית שמואל שם ס"ק ג. קביעת גיל עשרים כגבול יותר מובנת מאשר שבע עשרה, שכן גיל עשרים הוזכר לגבי כמה הלכות. אך גם לו אין זיקה משמעותית לחיוב מצוות, פרט אולי למצוות בודדות, כשקלים והתלוי בה, וזאת מסיבות ייחודיות שאין להן עניין לנידון דידן.

במרוצת חייו. הקדמתה אינה אלא בגדר זריזות בעלמא, וממילא אין צורך להפעיל יסוד עוסק במצווה פטור מן המצווה כדי להתיר את דחייתה, שהרי אין כלל חיוב לקיימה כעת, ומותר ללמוד תורה לפני שישא אשה ללא פטור עוסק במצווה. ולא עוד אלא שיתכן שבמסקנת הסוגיה שם, "הא לן והא להו", לא נשנתה הלכה פסוקה אלא עצה טובה ותוכחת מוסר.² אך הרמב"ם, כנראה על יסוד המשך הסוגיה שם, "אמר רבא וכן תנא דבי ר' ישמעאל עד עשרים שנה יושב הקב"ה ומצפה לאדם מתי ישא אשה, כיון שהגיע עשרים ולא נשא אומר תיפח עצמותיו", קבע מסמרים שכל הדוחה קיום פריה ורביה מעבר לשנת העשרים "הרי זה עובר ומבטל מצוות עשה",³ ומתוך כך נאלץ לבסס את היתר דחייתה בגין חשש ביטול תורה על יסוד פטור עוסק במצווה.

הפסקת תלמוד תורה כדי לקיים מצוות

אך יישום יסוד זה לנידון דידן צריך עיון, שכן מקובל להניח שפטור זה חל רק על העוסק במצוות שהן בגדר "מעשה", אך לא על עוסק בתלמוד תורה. והרי שנינו להדיא (שבת יא ע"א), "חברים שהיו עוסקין בתורה מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפילה, אמר ר' יוחנן לא שנו אלא כגון ר' שמעון בן יוחי וחבריו שתורתן אומנותן, אבל כגון אנו מפסיקין לקריאת שמע ולתפילה", כלומר, דמי שתורתו אומנותו אינו מפסיק למצווה דרבנן אך מפסיק למצווה דאורייתא, בעוד שכל אדם מפסיק אפילו לדרבנן. וכן פסק הרמב"ם (הל' קריאת שמע פ"ב ה"ה): "היה עוסק בתלמוד תורה והגיע זמן קריאת שמע פוסק וקורא ומברך לפניו ולאחריה"; ושוב (הל' תפילה פ"ו ה"ח): "מי שהיה עוסק בתלמוד תורה והגיע זמן התפילה פוסק ומתפלל, ואם היתה תורתו אומנותו ואינו עושה מלאכה כלל והיה עוסק בתורה בשעת תפילתו אינו פוסק, שמצוות תלמוד תורה גדולה ממצוות תפילה". ואם כן צריך עיון במה שפסק הרמב"ם שהעוסק בתורה פטור ממצוות עשה דאורייתא של פריה ורביה מדין עוסק במצווה פטור מן המצווה, וזאת כנראה אף אם אין תורתו אומנותו.

2. הסוגיה אמנם מסיקה "הלכה נושא אשה ואח"כ ילמוד תורה", אך המאירי על אתר ניסח: "לעולם ילמוד אדם תורה ואחר כך ישא אשה". והשווה לשון המחבר (יו"ד סי' רמו ס"ב): "ילמוד אדם תורה ואח"כ ישא אשה". יתכן שלמ"ד "נושא אשה ואח"כ ילמוד תורה" יש כאן באמת הלכה מחייבת וכלשון הגמרא, אך למ"ד ילמוד ואח"כ ישא אין לנו אלא הנחיה והכוונה.
3. מפשטות הסוגיה משמע ששיעור עשרים לנישואין לא הוזכר מפאת מצוות פריה ורביה אלא בגין סכנת הרהורי עבירה. אך הרמב"ם כנראה יישמו אף למצווה.

העוסק בתורה פטור מן המצווה

ואיברא שיש לדחות דשאני קריאת שמע ותפילה שיש בהן קבלת עול מלכות שמים ועבודה, אך לא נראה לחלק כך; ובכל אופן, בירושלמי מפורש שהוא הדין דמפסיקין תלמוד תורה לשאר מצוות. דבריון בעניין חיוב מפני שיבה תקום וכו', לגבי מי שהיה עסוק בתורה ועבר זקן לפניו, מבואר שם (ירושלמי ביכורים פ"ג ה"ג): "אמר רבי זעירא, רבי אחא מפסיק וקאים דו חשש כהדין תנייא דתני כותבי ספרים תפילין ומזוזות מפסיקין לקריאת שמע ואין מפסיקין לתפילה, רבי חנניה בן עקביה אומר כשם שמפסיקין לקריאת שמע כך מפסיקין לתפילה ולתפילין ולשאר מצוות של תורה". והדברים יותר מבוארים, לא רק לגבי כותב אלא אף ביחס ללומד ממש, בסוגיית הפסקה, דעל מה שהובא שם, "ר' יוחנן בשם רבי שמעון בן יוחי כגון אנו שעוסקים בתלמוד תורה אפילו לקרית שמע אין אנו מפסיקין", הקשתה הגמרא: "ולא מודה ר' שמעון בן יוחי שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב, ולית ליה לרבי שמעון בן יוחי הלמד על מנת לעשות ולא הלמד שלא לעשות, שהלמד שלא לעשות נוח לו שלא נברא, ואמר רבי יוחנן הלומד שלא לעשות נוח לו אילו נהפכה שיליתו על פניו ולא יצא לעולם".⁴ הרי שאין העוסק בתורה פטור ממצוות. ואילו הרמב"ם לא רק שהשווה תלמוד תורה לשאר מצוות, אלא כתב "שהעוסק במצווה פטור מן המצווה וכל שכן בתלמוד תורה". ועיין בלשון המחבר (אבן העזר סי' א ס"ג) שהביא את דברי הרמב"ם לגבי הפסק, אך השמיט את הנימוק, וזה מובן. אך דברי הרמב"ם צריכים עיון.

הקושיא מתחדדת לאור דברי הרמב"ם עצמו בהל' תלמוד תורה. דיעויין בדבריו שם (פ"ג הל' ג-ד) שכתב: "אין לך מצווה בכל המצוות כולן שהיא שקולה כנגד תלמוד תורה, אלא תלמוד תורה כנגד כל המצוות כולן, שהתלמוד מביא לידי מעשה, לפיכך התלמוד קודם למעשה בכל מקום. היה לפניו עשיית מצווה ותלמוד תורה, אם אפשר למצווה להעשות ע"י אחרים לא יפסיק תלמודו, ואם לאו יעשה המצווה ויחזור לתלמודו". הרי שחרף מה שהפליג בשבח תלמוד תורה, קבע מסמרים להלכה שאין היא פוטרת ממצווה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים. ואף שבהלכות עוסק במצווה מעולם לא שמענו שיש לחלק בין אפשר לאי אפשר לעשותה ע"י אחרים, ויתרה מזאת, הרי הדעה הרווחת בראשונים היא כשיטת הרמב"ם⁵ שהעושה מצווה

4. ירושלמי ברכות פ"א ה"ב; ובשינויים קלים, שם שבת פ"א ה"ב. מקור הברייתא ביחס ללמד ע"מ שלא לעשות בתורת כהנים ריש בחקותי, יעו"ש. והשווה ברכות יז ע"א לגבי העושה שלא לשמה ובתורה העושה ובמקבילות; ובעיקר בתוס' הרשב"א פסחים נ ע"ב ד"ה כאן.

5. עיין בחידושי קידושין לב ע"א, אך השווה מה שהביא המאירי מו"ק ט ע"ב בשם גדולי הדורות ובהערת המהדיר שם.

שאפשר לעשותה ע"י אחרים ייפטר אפילו ממצווה שאי אפשר לעשותה בלעדיו, כנראה דשאני מצוות תלמוד תורה שלא נאמר דין עוסק במצווה לגביה. והנה הכסף משנה ציין כמקור הרמב"ם את דברי הירושלמי בפסחים (פ"ג ה"ז): "נמנו וגמרו בעליית בית אריס בלוד שהתלמוד קודם למעשה, רבנן דקיסרין אמרין הדא דתימר בשיש שם מי שיעשה, אבל אם אין שם מי שיעשה המעשה קודם". אבל לאמיתו של דבר, חילוק זה הרי בוקע ועולה מתוך הסוגיה בפ"ק דמועד קטן בבבלי (ט ע"ב), דגרסינן התם: "הדר יתבי וקא מיבעי להו, כתיב יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה, הא חפצי שמים ישוו בה, וכתיב כל חפצים לא ישוו בה, דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה, כאן במצווה שאפשר לעשותה ע"י אחרים כאן במצווה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים".⁶ וכתב על זה המאירי: "אעפ"י שאמרו שהעוסק במצווה פטור מן המצווה אין תלמוד תורה בכלל זה, אלא מי שהיה עוסק בתורה ואירעה מצווה לידו אם אפשר לאותה מצווה על ידי אחרים אין לו לבטל עליה... ואם אי אפשר לו על ידי אחרים כגון שאין שם ראוי לה אלא הוא, או שהיא מצווה המוטלת על גופו כגון לולב ושופר וכיבוד אב ואם וקבורת מת מצווה במקומות שאין לו קוברים ודומיהם, המצווה קודמת ומבטל תלמוד תורה כדי לקיימה. ואינו מפקיע חיובה מעליו בקיום מצוות תלמוד תורה, אפילו מצווה קלה, ואעפ"י שהעוסק במצווה פטור מן המצווה לא נאמר כן בתלמוד תורה הואיל ועיקרה לידיעת קיום שאר מצוות". מפורש על פי הסוגיה, דאין העוסק בתורה פטור משאר מצוות ככל עוסק במצווה. ואם כן, פסק הרמב"ם כאן, שמן הסתם בנוי גם על הסוגיה במועד קטן, לכאורה סותר את דבריו בהל' אישות; ויש לעיין בכך.

הסברי האחרונים בשיטת הרמב"ם לעניין פריה ורביה

כמה מגדולי האחרונים כבר עמדו על הקושי שבדברי הרמב"ם, והציעו תירוצים שונים. דיעויין בשו"ת מהר"ם שיק שכתב:

ובאמת טעם זה קשה לי עליו, וכי העוסק בתורה יהא פטור מכל המצוות האמורות בתורה, וכן הקשה בירושלמי פ"ק דשבת וכו', ומה שתירץ שם לא שייך כאן.

6. יש לעיין מדוע באמת לא ציין הכסף משנה סוגיה זו כמקור דברי הרמב"ם. ואולי סבר שיתכן שבה מדובר כששתי המצוות לפניו וטרם התחיל בלימודו, ואילו בירושלמי, שדיבר כללית על קדימת מעשה, מדובר אף כשכבר התחיל ללמוד, וכדברי הרמב"ם.

העוסק בתורה פטור מן המצווה

והכי מסקינן במ"ק דף ט' ע"ב דמצווה שאי אפשר לעשות ע"י אחרים צריך ומחוייב לבטל מן התורה ולעשות המצווה. וע"כ צ"ל דפריה ורביה מקרי אפשר להתקיים, דעיקר הטעם למלא וליישב העולם, וזה המתיק בן עזאי ביבמות שם (סג ע"ב) בלשונו אפשר לעולם להתקיים ע"י אחרים, ולכך בכך עזאי שחשקה נפשו ולא פסק ומבטל מעולם מדברי תורה אין צריך לבטל מדברי תורה ואינו מחוייב לפסוק מדברי תורה לעולם. אמנם באחרים דלפעמים מבטלין ומפסיקין ואם כן חל עליהם אז לישא, ולכך פסק הרמב"ם דכל זה אם אינו ירא וכו', אבל אם ירא שיתבטל על ידי זה מדברי תורה שוב בוודאי תלמוד תורה עדיף (חלק אבן העזר סי' א).

לכאורה הדברים תמוהים, שהרי אין צל של ספק שמצוות פריה ורביה היא חובת גברא המוטלת אישית על כל זכר בישראל, ואם כן מה לי שניתן להגשים את מגמתה הכללית על ידי אחרים, אף אם נניח שאנו מורשים ומסוגלים להגדירה. הלא סוף סוף אין חובת ראובן מתקיימת על ידי שמעון. אם באנו לדון במצוות שבת המושתתת על "לא תהו בראה לשבת יצרה", ניחא, דמסתבר שחיובה וקיומה (אם מדברי קבלה ואם מדרבנן) אינם חובת יחיד אלא מוטלים על הציבור, ואין היחיד חייב בה אלא מפאת היותו חלק של הכלל.⁷ ולא עוד אלא שיתכן שאם מטרת יישובו של עולם תושג באיזו דרך אחרת ללא מעשה ציבור מישראל, או אם יצויר דרך משל מצב שיהיה ניתן להגדירו כעודף יישוב, לא יהיה כלל חיוב שבת. אך כיצד יתכן לתרץ כך לגבי פריה ורביה. דנראה פשוט כביעתא בכוחא דאפשר לקיימה ע"י אחרים לא נאמר אלא לגבי מצוות כצדקה וגמילות חסדים הכרוכות בהשגת מטרות מסוימות אך מעשיהן אינם מוטלים אקרקפתא דגברא זה או אחר. אך ככל שהחיוב הוא המעשה כשלעצמו והוא מתייחס ליחיד, הרי מעצם הגדרת המצווה לא ניתן לקיימה ע"י אחרים. ונראה ברור שכך פני הדברים לגבי פריה ורביה.⁸ ובכך הדרה קושיא לדוכתא, כיצד יתכן להיפטר הימנה מפאת אפשר לקיימה ע"י אחרים? וכי דרשינן טעמיה דקרא כדי לאפשר לגלגל המצווה לאחרים?

על מדוכה זו ישב גם בעל ערוך השולחן, שאחר שסיכם את דעת הרמב"ם ונימוקו הוסיף (אבן העזר סי' א סי"ג): "ואע"ג דעוסק בתורה אין לו לפטור עצמו

7. עיין גיטין מא ע"ב ובתוד"ה לא. ויש לדון בזה לגבי חיוב אשה ועבד בשבת, ואכמ"ל.

8. עיין בשו"ע הרב חלק ה (ברוקלין תשל"ג) הל' תלמוד תורה פ"ג, בקונטרס אחרון סק"א ד"ה וסמ"ק (דף תתמב), שהזכיר אפשרות שיש לפטור העוסק בתורה מפריה ורביה מפאת היותה אפשר לקיים ע"י אחרים, אך דחה אפשרות זו מכל וכל.

ממצוות, מכל מקום מצוות פריה ורביה שהוא זכר ונקיבה יש לו עדיין זמן לקיים, והוא כמצווה שאינה עוברת דמצוות תלמוד תורה דוחה אותה. ונ"ל]. והנה חילוק זה כשלעצמו מתקבל על הדעת ואף יש לו מקור בראשונים,⁹ ואולי אף בסוגיות, כפי שיתבאר להלן. אך קשה מאד להעמיסו בלשון הרמב"ם, שהרי לדעת הערוך השולחן אין כאן מקום לפטור אלא לדחיית המצווה. ואילו הרמב"ם בפירושו בנה על יסוד העוסק במצווה הפוטר לחלוטין אף ממצווה עוברת, ואפילו אם עוסק במצווה שאינה עוברת. דכי יעלה על הדעת שאין שומר אבידה פטור מן הצדקה אלא אם כן לא ניתן לדחות את הטיפול בה או אם העני עדיין ישהה לפניו לאחר זמן. ויעיין בשו"ת משיב דבר שדחה הנצי"ב תירוץ דומה:

ומה שעמדתי על לשון הרמב"ם הל' אישות (פ"ו ה"ב) דמשום הכי ילמוד תורה ואחר כך ישא אשה משום שהעוסק במצווה פטור מן המצווה וכל שכן בתלמוד תורה, והקשיתי וכי העוסק בתלמוד תורה פטור מכל המצוות, ויישב מע"כ נ"י דהרמב"ם כיוון למש"כ באופן שאפשר לקיים המצווה בזמן אחר או ע"י אחר, לא כן ידידי סובל לשון העוסק במצווה פטור מן המצווה, אלא שפטור אפילו שלא יעשה מצווה אחרת לגמרי... אבל בעוסק בתלמוד תורה אינו פטור מן המצווה אלא תלמוד תורה קודם אם אפשר שתעשה אותה מצווה לאחר זמן או ע"י אחר, ואם כן האיך למד רבינו זה הדין מהא דעוסק במצווה פטור מן המצווה וכל שכן בתלמוד תורה, הרי דאינו כל שכן כלל, דתלמוד תורה האף דהיא מצוות עשה יקרה מכל המצוות מכל מקום אין בה כח בעוסק בה לפטור מן המצווה דעל מנת כן ניתנה התורה כדי לעשות המצוות, על כן עודני נבוך בהבנת דברי רבינו אשר בכל מקום המה מאירים (ח"ב סי' נג).¹⁰

9. עיין בתוס' ר"י הזקן קידושין מ ע"ב; מאירי קידושין כט ע"ב; רוקח סי' שסט; וב"ח יו"ד סי' רמו ד"ה ומ"ש לפיכך.

10. השואל התייחס כנראה לדברי הנצי"ב בהעמק שאלה שאילתא קג ס"ק יד, יעו"ש. עיין גם בדבריו בשאלתא ה ס"ק ד שהקשה, "אמאי תלמוד תורה דוחה מצוות שבת ופריה ורביה", ותירץ: "אבל לא קשיא מידי, דכל מצווה שאינה עוברת הרי היא כמצווה שאפשר לעשות ע"י אחרים, ומשום הכי תלמוד תורה דוחה כל מצווה שאינה עוברת".

יש מקום לדון בחידושו ששתי ההלכות זהות, והדברים ודאי אינם פשוטים. אך בכל אופן אין זה עניין לכאן, שאילו תירוץ הנצי"ב רק התייחס לעצם ההלכה, ללא קשר עם הרמב"ם והסברו, בהם התקשה להלן. ועיין בקובץ הערות למס' יבמות לר' אלחנן וסרמן (הוספות בסוף הספר סעיף א), שהעלה אף הוא שמצווה שאינה עוברת מוגדרת כאפשר לעשותה ע"י אחרים, ואמנם רצה גם לתרץ בזה את דברי הרמב"ם; אך, כאמור, הדברים עדיין טעונים ליבון.

העוסק בתורה פטור מן המצווה

הדיון הנרחב ביותר בנידון (לפי מיטב ידיעתי) נמצא בהל' תלמוד תורה בשו"ע של הרב בעל התניא. תורף דבריו: למצוות תלמוד תורה שני מוקדים, מעשה הלימוד כשלעצמו וידיעת התורה הנובעת הימנו. בעימות שבין קיום מצוות לתלמוד תורה, מצווה דוחה לימוד, אך אם הידיעה עומדת בסכנה, פיתוחה וביצורה עדיפים על עשיית מצווה. ובכן, מה שמפסיקים למצווה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים אין זה אלא במי שכבר יודע בהיקף ולעומק, אלא שאף עליו לקיים מצוות והגית בו יומם ולילה, שחיובה כמצווה נדחה; או במי שאף אם לא יפסיק אין לו סיכוי של ממש להגיע לידי ידיעה נאותה; או בהפסקה קצרה שאין בה כדי לפגוע בתהליך רכישת הידיעה. אך אם הגשמת הידיעה במימדים נרחבים מוטלת על כף המאזניים, אין מפסיקים. ובכן, ביחס לפריה ורביה נאמר שילמד תורה ואח"כ ישא אשה,

שאם ישא אשה תחילה יהיו רחיים בצוארו טרדת פרנסת אשתו ובניו ולא יוכל לעסוק בתורה כראוי כל כך ללמוד ולזכור כל ההלכות בטעמיהן שהן פירוש התרי"ג מצוות ועיקר התורה שבעל פה. ולכן נדחית מפני לימוד זה מצווה רבה של פריה ורביה אף שהיא גדולה מכל המצוות... והרי הוא פטור ממנה כי היא נדחית מפני מצוות תלמוד תורה השקולה כנגד כל המצוות. ולא אמרו שמבטלין ומפסיקין מתלמוד תורה כדי לקיים מצווה שאי אפשר לעשותה ע"י אחרים כמו שיתבאר אלא להפסיק לפי שעה וזמן מה שאין בו אלא ביטול מצוות העסק ולימוד התורה תמיד, אבל לא ביטול מצוות ידיעת התורה באר היטב בפירושה שהן ההלכות בטעמיהן בדרך קצרה.¹¹

והנה הדברים ראויים למי שאמרם, אך גם הסבר זה קשה מאד להעמיס בדברי הרמב"ם, שבפירוש פטר את העוסק בתורה מפריה ורביה מפאת דין העוסק במצווה הכללי, שממנו הקיש בקל וחומר לתלמוד תורה, ולא מצד נימה ייחודית של הצורך לשמור על הישג רמה מסויימת של ידיעת התורה. שיטת הרמב"ם, אם כן, עדיין טעונה ביאור.

11. שם פ"ג הל' תלמוד תורה הל' א (דף תתמה במהדורת תשל"ג הנ"ל). ועיין בהרחבה כל הדיון בפרק ג עד ריש פ"ד ס"ה (תתמא-תתנא), ובעיקר בקונטרס אחרון שם. עיין גם הרב ש.י. זוין, "תלמוד תורה וידיעתה", בלאור ההלכה (תל אביב תשי"ז) עמ' רד-ריב.

מקורות נוספים לפטור העוסק בתורה ממצוות

(ב) מעין זה יש להקשות גם על דברי הרמב"ם בריש הל' מגילה (פ"א ה"א). דיעויין בלשונו שם שכתב: "וכן מבטלים תלמוד תורה לשמוע מקרא מגילה, קל וחומר לשאר מצוות של תורה שכולן נדחין מפני מקרא מגילה".¹² מקור הדין בסוגיה מגילה ג ע"א, "מכאן שמכו שלבית רבי שמבטלין תלמוד תורה ובאין לשמוע מקרא מגילה קל וחומר מעבודה". אך שם לא הוזכר שניתן להקיש מתלמוד תורה לשאר מצוות בקל וחומר, וקל וחומר זה אמנם קשה. מכיון שאין דין העוסק במצווה פטור מן המצווה תקף לגבי תורה, הלא יתכן שהעוסק במצווה אחרת לא ייבטל הימנה למקרא מגילה אף כי הלומד תורה מפסיק למגילה. ובעצם, ניתן להקשות גם על הסוגיה, דמה היתה ההווה אמינא שלא יבטלו תלמוד תורה למגילה, ולשם מה נזקקה לקל וחומר מעבודה לשוללה, והרי אין העוסק בתורה פטור ממצוות, ולכאורה אף לא ממצוות דרבנן; וצריך עיון. (ג) גרסין בירושלמי ריש אין עומדין (פ"ה ה"א): "לא יעמוד אדם ויתפלל אלא מתוך דין של הלכה, רבי ירמיה אמר העוסק בצרכי ציבור כעוסק בדברי תורה". ממרוצת הסוגיה משתמע להדיא שהשוואה זאת נאמרה לגבי זה שניתן לעמוד להתפלל מתוך עסק בצרכי ציבור; וכן אמנם הבינו התוספות (ברכות לא ע"א ד"ה רב אשי). אך יעויין ברמב"ם (הל' תפילה פ"ו ה"ח) שכתב: "מי שהיה עוסק בתלמוד תורה והגיע זמן התפילה פוסק ומתפלל, ואם היתה תורתו אומנותו ואינו עושה מלאכה כלל והיה עוסק בתורה בשעת תפילתו אינו פוסק, שמצוות תלמוד תורה גדולה ממצוות תפילה. וכל העוסק בצרכי רבים כעוסק בדברי תורה". והדברים תמוהים, דבר מן דין שלכאורה אינם מתיישבים עם הירושלמי, שהוא מן הסתם מקורם, כהשערת הבית יוסף,¹³ אף הדין כשלעצמו תמוה. דכיצד יתכן לפטור העוסק בצרכי רבים מתפילה בגין היותו כעוסק בתורה, והרי עוסק בתורה גופיה חייב בתפילה. ועיין בכסף משנה שעמד על כך, והסביר שהעוסק בצרכי רבים "הרי זה כמו שתורתו אומנותו ועוסק בתורה". ולכאורה אין הדברים מובנים, דמדוע יזכה העוסק בצרכי רבים לשעה

12. ביחס לדברי הרמב"ם לגבי ביטול מצוות מפני מקרא מגילה, נחלקו גדולי האחרונים, האם מדובר רק בדחייה או אף בביטול כליל: עיין בשו"ע או"ח סי' תרפ"ז ס"ב ובנו"כ שם. אך לגבי תורה לכאורה פשוט שאף ביטול ממש בכלל, כפי שהעיר הט"ז שם ס"ק ב. ועיין בריטב"א מגילה ג ע"א שכתב דעבודה נדחית רק כשיש שהות לחזור לעבודה אחר מקרא המגילה, ואילו תורה נדחית לגמרי ואפילו למי שתורתו אומנותו, "דמשום פרסומי ניסא עשאוה כקריאת שמע דאורייתא".
13. עיין בדבריו באו"ח סי' ע. אך בכסף משנה על אתר הציע מקור אחר לרמב"ם מן הסוגיה בשבת יא ע"א; יעו"ש בדבריו.

העוסק בתורה פטור מן המצווה

במעמד העוסק בתורה בלבד. ואם הכוונה היא שמדובר במי שעסקנותו אומנותו, כל כי האי היה לו להרמב"ם לפרש ולא לסתום. וכן יש לעמוד על ניסוחו המקביל לגבי קריאת שמע (הל' קריאת שמע פ"ב ה"ה): "היה עוסק בצרכי רבים לא יפסוק, אלא יגמור עסקיהן ויקרא אם נשאר עת לקרות". כאן הלא ודאי אי אפשר לפוטרו מצד עיסוק בלעדי, שהרי אף מי שתורתו אומנותו חייב בקריאת שמע. ועל כרחנו שהפטור הוא מפאת השוואה כללית של תורה לצרכי רבים (שוב, מתוך הנחה שמקור הדין בירושלמי הנ"ל), שהעוסק בצרכי רבים נפטור מפאת העוסק במצווה פטור מן המצווה – שזה לכאורה יסוד פטורו, כפי שהסביר ה"ר מנוח, הובא בכסף משנה על אתר – כפי שנפטור העוסק בתורה. אך דא עקא, הרי הלא אינו נפטור, וכיצד ייפטור העוסק בצרכי רבים שהשווה לו.

(ד) תנן (סוכה כה ע"א): "שלוחי מצווה פטורין מן הסוכה", ומבואר בגמרא שם דהיינו מדין עוסק במצווה. ועיין ברש"י על אתר שפירש: "שלוחי מצווה, הולכי בדרך מצווה כגון ללמוד תורה ולהקביל פני רבו ולפרות שבויים". והנה מקור דין הולך להקביל פני רבו הוא להלן (כו ע"א), "דרב חסדא ורבה בר רב הונא כי הוו עיילי בשבתא דרגלא לבי ריש גלותא הוו גנו ארקתא דסורא, אמרי אנן שלוחי מצווה אנן ופטורין", וניתן להסבירו, וכן מפורש ברש"י לעיל (י ע"ב ד"ה שלוחי), מפאת מה "רחייב אדם להקביל פני רבו ברגל", ללא קשר לתלמוד תורה. אך הדוגמה הראשונה שהביא, "כגון ללמוד תורה", צריכה עיון. אם העוסק בתורה ממש אינו פטור מן המצווה, וכפי שנתבאר, ההולך ללמוד שאין בכך אלא משום הכשר מצווה על אחת כמה וכמה, והאיך הגדירו רש"י כשליח מצווה שפטרנו הסוגיה מדין עוסק במצווה. יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא; וצ"ע.

(ה) תניא במכילתא על הפסוק "למען תהיה תורת ה' בפיך", לפי גירסת רוב הראשונים: "מכאן אמרו כל המניח תפילין כאילו קורא בתורה וכל הקורא בתורה פטור מן התפילין"¹⁴. בביאור סוף הברייתא כתב הר"ן בפ"ק דמסכת ראש השנה (ד ע"א באלפס): "ואפשר דטעמא דמילתא משום דהעוסק במצווה פטור מן המצווה, אי

14. כך הגירסא לפנינו, לפיה בולט החילוק בין הרישא לסיפא: העוסק בתורה נפטר הלכה למעשה מתפילין, ואילו המניח תפילין לא נפטר מתלמוד תורה, אלא רק נאמר עליו שנחשב לו כאילו הוא קורא בתורה אף כשאיננו עושה זאת אלא עוסק בדברים אחרים מסיבות שיכולות להיות מוצדקות בהחלט. אך הרוקח (סי' שסט) והאור זרוע (ח"א סי' תקצד) גרסו, "המניח תפילין פטור מתלמוד תורה", ומתוך כך נאלצו להסביר שאינו פטור ממש "אלא מעלין עליו כאילו תורת ה' בפיו אפילו אינו שונה בהם" (או"ז).

נמי שהעוסק בתורה אין צריך אות שדברי תורה הן עליו לאות¹⁵, ועיויין בביאורי הגר"א (או"ח סי' לח ס"ק יב) שאף הוא הסביר פטור זה על סמך העוסק במצווה ונימק בכך את הערת המרדכי (סוף הל' תפילין), "דוקא בשעה שעוסק בתורה פטור"¹⁶. שוב מתעוררת השאלה: כיצד יתכן לפטור העוסק בתורה ממצווה? מתוך כך, לכאורה צריך להסביר את דברי המכילתא על דרך הדעה השניה בר"ן, מפאת האות שבתורה, אך ההסבר הראשון צריך עיון.

ו) עוד יותר הרחיק לכת ר' חיים אור זרוע, שאחרי שצייד בדעת אביו נגד רוב בעלי התוספות¹⁷, שהעוסק במצווה פטור ממצווה אחרת אף כשאפשר לקיים שניהם, הסיק: "אלא כאשר כתב רבינו אבא מארי ז"ל כן נראה, וכפי זה בחורים ההולכים ללמוד תורה פטורים מכל המצוות כל זמן שהם בבית רבם, כרב חסדא ורבה בר רב הונא שהיו פטורים כל זמן שלא שמעו הדרשה"¹⁸. מבלי להתייחס להשלכות המעשיות המהפכניות של מסקנה מפליגה זו, ניתן לשאול במשנה תוקף: כיצד היא מתיישבת עם מה שמפסיקין לקריאת שמע ולתפילה, עם דברי הירושלמי בנידון, ועם הכרעת הסוגיה במועד קטן?

ז) גרסינן בריש היה קורא (ברכות יג ע"ב): "תנו רבנן, שמע ישראל ה' א-לוקינו ה' אחד זו קריאת שמע של ר' יהודה הנשיא... חוזר וגומרה או אינו חוזר וגומרה, בר

15. עיין בבעל העיטור (הלכות תפילין שער ראשון חלק שביעי), שאחרי שהביא את דברי המכילתא הוסיף: "ותשובה לר' שמואל בר חפני חכם פאס ולית הלכתא כהאי מתניתין דהא רבנן קשישאי דתורתם אומנתם ומנחי תפילין... ומסתברא לן דהקורא בתורה קאמר ולא בתלמוד וגמרא ואינהו בגמרא עסקו ומחייבו". מתירוצו מוכח שלא כהסבר הראשון בר"ן, שהרי לגבי עוסק במצווה ודאי שאין לחלק בין מצוות לימוד תורה שבכתב ותורה שבעל פה. ברם ניתן להעלות חילוק זה לפי ההסבר השני, דיתכן שדין אות נאמר רק לגבי תורה שבכתב.

16. מלשון הגר"א שם קצת משמע שאם לא פוטרים מפאת העוסק במצווה אלא מסיבה אחרת אזי יש לפטור אף בשעה שאינו עוסק בתורה, שכן אז יתכן פטור גברא מקיף. אך זה נראה מחודש למדי, דאף אם נסביר לדוגמה מדין אות שבתורה, ניתן לומר שאינה קיימת בזמן שאינו לומד, ואין הפטור חל אלא בשעה שעוסק בתורה; שהרי ודאי אין לדמות לשבתות וימים טובים בהם פטור כל היום ואף כשאינו עוסק במצוותיו מכיון ששם המועד כולו הוא האות. אשר לעצם ההלכה, הגר"א הסבירה במקביל לדברי הירושלמי בביאור שיטת רשב"י לגבי אין מפסיקין לקריאת שמע: דברי המכילתא נאמרו רק ביחס למי שתורתו אומנותו ומפני שאף מצוות תפילין מוגדרת כשינון, על סמך גזירת הכתוב דלמען תהיה תורת ה' בפיך. ועיין גם בפירוש הנצי"ב על המכילתא על אתר ובמשכנות יעקב חלק או"ח סי' מט.

17. עיין באור זרוע ח"ב סי' רצט, לעומת תוס' סוכה כה ע"א ד"ה שלוחי, ועוד. גם הר"ן (באלפס סוכה יא ע"א) פוטר באפשר לקיים שניהם בניגוד לתוספות.

18. שו"ת מהר"א א"ז סי' קפג. והשווה סי' קסא וקסג.

העוסק בתורה פטור מן המצווה

קפרא אומר אינו חוזר וגומרה, רבי שמעון ברבי אומר חוזר וגומרה". ופירש רש"י, וכמותו שאר הראשונים על אתר, "שהיה שונה לתלמידיו מקודם זמן קריאת שמע וכשהגיע הזמן לא ראינו מפסיק". ושוב צריך עיון, כיון דאין עוסק בתורה פטור מן המצווה היתכן שלא היה חוזר וגומרה? דהתינח לשיטת הרמב"ן¹⁹ דלהלכה רק הפסוק הראשון מדאורייתא, יש לומר שהשאר נדחה מפאת תלמוד תורה. אך לדעת רוב הראשונים שלפחות פרשה אחת היא מעיקרא דדינא, ואם קריאת שמע דאורייתא אזי פרשה שלימה היא מן התורה, כיצד נפטר רבי מהשלמתה? ואף דיש לומר דסבר כדעת ר' שמעון בן יוחאי בירושלמי דאין מפסיקין לקריאת שמע מפני ש"זה שינון וזה שינון ואין מבטלין שינון מפני שינון", הרי זה דחוק ביותר מכיון ששיטתו לא הוזכרה כלל בבבלי, וקיימא לן כדבר פשוט שהחילוק בין ר' שמעון בן יוחאי וחבריו לבין שאר חברים שהיו עוסקין בתורה אינו אלא לגבי תפילה, אך אשר לקריאת שמע אף מי שתורתו אומנותו מפסיק לה.

ועיין בתוס' הרא"ש (ד"ה בשעה) שכתב: "ואע"ג דמפסיקין לקריאת שמע ומסתבר למימר שמפסיקין לקרות את כולה שמצווה הוא לקרות את כולה, הני מילי כשאדם לומד לבדו, אבל מי שלומד (כך) את הרבים די לו בהפסק פסוק ראשון".²⁰ יש להניח כי חילוק זה בנוי על הסוגיה במגילה ג ע"ב, ממנה משתמע שתלמוד תורה דרבים חמיר מעבודה ומתוך כך אינו נדחה מפני מקרא מגילה. אלא שלא מצאנו שניתן לחלק כך אלא ביחס למצווה דרבנן כמו מגילה,²¹ וספק אם ניתן ללמוד משם שתלמוד תורה דרבים ידחה קריאת שמע דאורייתא. ובר מן דין יש לפקפק האם יש בתירוץ הרא"ש כדי להעלות ארוכה לקושייתנו לדעת הרבה ראשונים. דיעויין ברש"י שם (ג ע"ב) שפירש: "הא דרבים, דהתם כל ישראל הוו". מעין זה כתב הראב"ן ריש מגילה, "דרבים קרי דכל ישראל", וכן הר"ן (ב ע"ב באלפס): "דעבודה חמירא מתלמוד

19. עיין בדבריו במלחמת ה' ר"ה ז ע"ב באלפס, שמהם משמע שאמנם הסתמך על סוגייתנו: "שעיקר קריאת שמע פסוק ראשון ובו יוצא ידי חובתו כדאמרי' עלה התם שמע ישראל... זו היא קריאת שמע של ר"י הנשיא". יש לציין שהפר"ח (או"ח סי' סז ס"ק א) כנראה הבין שהרמב"ן סובר כדעת הרשב"א בתשובה (ח"א סי' שכ) שהפסוק הראשון מדאורייתא והשאר מדרבנן. לפי זה, אין להביא ראיה מדר' יהודה הנשיא, אלא אם כן נניח שהעוסק בתורה, לפחות בתלמוד תורה דרבים, פטור ממצוות דרבנן. הנחה זו ודאי אינה פשוטה. אך מלשון הרמב"ן עצמו ניתן להבין שבפסוק ראשון אף יוצא ידי חובה דרבנן, והשאר רק בגדר הידור המצווה ותוספתה.

20. כך גם בפסקיו פ"א סי' ג, ביתר קיצור; וכן תירץ גם ה"ר מנוח (הובא בכס"מ הל' ק"ש פ"ב ה"ה) בתירוץ השני. תירוץ הראשון הוא, "שאני רבי יהודה הנשיא שתורתו אומנותו"; אך, כאמור, למ"ד קריאת שמע דאורייתא הסבר זה קשה.

21. הרמב"ם (הל' מגילה פ"א ה"א) לא חילק אפילו לגבי מגילה; עיין בלחם משנה שם.

תורה דיחיד כלומר שאין תלמוד תורה של כל ישראל". והדברים מבוארים ביתר הרחבה במאירי שם (ג ע"א ד"ה קריאת המגילה): "ואע"פ שאין תלמוד תורה נדחה מפני מקרא מגילה או מפני עבודה אלא של יחיד ר"ל כל ישיבה שהיא מתייחדת לרב אחד, הא של רבים ר"ל שהם כנופיא של ישראל גדולה אין נדחית מפני מקרא מגילה ולא מפני הקרבת תמידין, ואע"פ כן נדחה מפני מת מצווה. ויש אומרים שאף תלמוד תורה של רבים נדחית מפני המגילה, והם קורין ישיבתו של ר' תלמוד תורה דרבים מצד שהיה נשיא. ואין שיטת הסוגיא מוכחת כן אלא אם כן היא ישיבה כללית לכל העם כעניין האמור ביהושע".²² הרי שלדעת רוב הראשונים אין להגדיר את לימודו של ר' יהודה הנשיא בפני תלמידיו כתלמוד תורה דרבים לפטור ממצווה, ומכאן שאי אפשר לתרץ את הגמרא בברכות על סמך הסוגיא במגילה, והדרה קושיא לדוכתא: כיצד יתכן שלא היה רבי חוזר וגומרה, היות ואין העוסק בתורה פטור מן המצווה, ומה עוד שלרוב הדעות אף מדובר במצווה דאורייתא?

חלק ב' יישלח בהמשך.